

Sedan 1918

Artikeln om fångvård som förändrade allt

”Ingenting fungerar” – den formuleringen om dåliga behandlingsresultat för kriminella har sedan den myntades 1974 använts i otaliga vetenskapliga och ideologiska dispyter. Höger och vänster har dragit olika slutsatser av ”Martinsons doktrin”, men Martinson själv ansåg sig vara missförstådd.

Det är inget nytt att brottslighet är ett oroadande samhällsproblem. Inte heller att det genom tiderna fungerat som skådespel och projektyta för olika värderingar. Dagens stora intresse för brott ger nya infallsvinklar men inte sällan finns en övertro på precisionen i påståenden om orsaker, risker och åtgärder. Eller som den gamle läraren på polisutbildningen sa när han kritiserades för sina daterade exempel i undervisningen: ”Folk har ihjäl varandra på precis samma sätt som förr, det ser likadant ut och orsakerna är i grunden desamma.”

Ett av de mest omtalade begreppen i kriminologi är ”nothing works”. Det tillskrivs den amerikanske sociologen Robert Martinson (1927–1979) trots att han inte ordagrant påstod det i sin berömda artikel från 1974. Den slagkraftiga formuleringen om dåliga behandlingsresultat för kriminella har sedan dess kommit att användas i otaliga vetenskapliga och ideologiska dispyter.

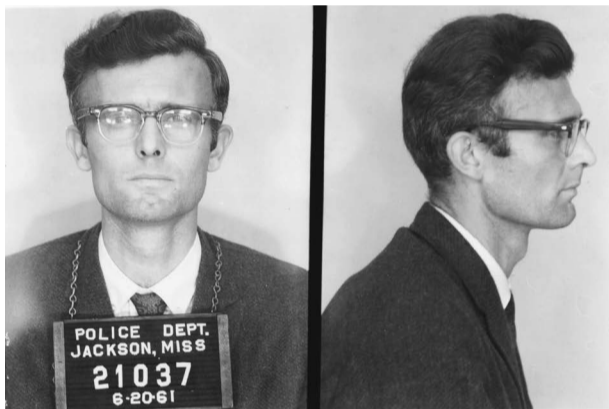
Återfallsfrekvens är ett vanligt men något trubbigt kriterium för att utvärdera effekten av olika påföljder och behandlingsprogram. Den juridiska definitionen av en återfallsförbrytare är att en sådan begår nya brott efter att tidigare ha blivit dömd. Det är uppgifter som är lätta att kvantifiera och därför tacksamma att använda för statistiska och vetenskapliga syften. Begreppet återfall, eller recidiv, innebär att något som är oönskat eller skadligt kommer tillbaka. Det används i tal om kriminalitet men även om missbruk och sjukdom. Den latinska ordstammen antyder att det handlar om att falla, glida baklänges, halka.

Martinson skaffade sig egna erfarenheter av fängelser. Som liberal och vänsterorienterad besvärades han av de antikommunistiska strömningarna i USA under McCarthyismen efter andra världskriget. Besviknen och missförstådd lämnade han armén under Koreakriget för att 1958 börja studera på Berkeley, University of California. Tio år senare tog han en doktorsexamen i sociologi med en studie om vård av unga brottslingar och frågor om behandlingsideologier, organisation och institutionell byråkrati.

I början av 1960-talet kom Martinson i kontakt med medborgarrättsrörelsen Freedom Riders vars aktiviteter pågick från maj till september 1961. Syftet var att pröva en ny dom mot raslagar och utmana vissa delstater som ändå fortsatte att tillämpa dem. Deltagarna använde ick-evåldsmetoder som *sit-ins*, där de satte sig på otillåtna bussplatser, och *jail-ins* för att plötsligt överbelasta fängelserna. Martin Luther King var en viktig förebild och stödde aktionerna öppet, utan att själv delta i dem. Flera deltagare misshandlades svårt och många var unga studenter. Trots den uppenbara livsfaran fortsatte aktionerna med resor från olika delar av landet. Martinson deltog i den första Freedom Riders-gruppen som kom från Kalifornien. De arresterades i Jackson, Mississippi i juni 1961.

Det var som Jean-Pauls Sartres instängda helvete i ”Inför lyckta dörrar”, hävdade Martinson senare i tidningsartikeln ”Prison notes of a freedom rider” i The Nation (1961). På löpande band hade domar för störande av allmän ordning avkunnats i takt med att nya omgångar av aktivister anlät. Martinson tilldömdes ett 39 dagar långt fängelsestraff som han bland annat avtjänade i det ökända högsäkerhetsfängelset Parchman. Där fick han uppleva en blandning av rådsla, övertygelse, gemenskap, fullständig ovisshet – och mod.

I artikeln återger han hur de intagna tillsammans sjöng

Robert Martinson tillhörde aktivistgruppen Freedom Riders, vilket bland annat gav honom 39 dagars fängelse på det ökända högsäkerhetsfängelset Parchman.

Foto: Mississippi Department of Archives and History

gospels och frihetssånger, trots att de var fysiskt isolerade. En typisk textrad var ”The only chain a man can stand, is the chain of hand in hand” från folksången ”Keep your eyes on the prize”, en av de viktiga sångerna inom medborgarrättsrörelsen.

Det var en ny typ av interner som nu hade gjort sitt inträde i den brutala och enahanda fängelsemiljön. De var pålästa, men ofta unga och oerfarna. På kort tid fick de en hårdare och betydligt mer osentimental världsbild. Martinson beskrev hur den frihet Freedom Riders erbjudit nu hade utvecklats till en helt annan frihet. Den var dyrköpt men ändå ovärderlig. Upplevelserna hade gjort deltagarna orädda, ideologiskt mer klarsynta och bättre rustade för att påverka de samhällsfrågor de hängivit sig åt.

Signalementsfotografi utvecklades på 1800-talet som ett led i arbetet med att motverka recidivism. Bilden på Martinson åskådliggör begreppspar som individ – struktur, frivillighet – tvång och förtryck – rättvisa. Hans ansiktsuttryck och kroppshållning visar ett spänt allvar med ett stråk av uppgivenhet. Detaljer som reflexerna i glasögonen och kedjan över halsen med den enkla skylten har en stark symbolik; ett hoppfullt otämjt ljus och den väntande bestraffningens bojar.

Under en fortsatt engagerad men i många ögon medelmåttig akademisk karriär skrev Martinson artikeln som förändrade allt: ”What works? Questions and answers about prison reform” i The Public Interest (1974). Tidskriften riktade sig till en inflytelserik intellektuell och samhällsorienterad läsekrets och artikeln blev en sensation. Många generationer forskare, som aldrig skulle komma i närheten av att plötsligt delta i tv-program som ”60 minutes”, har sedan dess satt en ära i att kritiskt granska Martinsons arbete. En del har fokuserat på vad han sa, andra på vad han inte sa eller vad han egentligen kunde ha menat.

Artikeln handlade om en genomgång av ett stort antal rehabiliteringsprogram mot återfall i brott. Utan att direkt hävda att ”ingenting fungerar” visade Martinson konsekvent att inget behandlingsprogram förutom något enstaka kunde uppvisa en märkbar effekt. Texten var resonande och välskrivnen utan onödiga facktermer. Konstruktionen med frågor och svar var retoriskt genomtänkt. Det tydliga vetenskapliga inifrånperspektivet gav ett trovärdigt intryck. På sin egen fråga om inte någonting

ändå kunde fungera svarade Martinson: ”Jovisst, men inget som det generellt går att hävda utifrån det befintliga materialet.” Det kunde bero på, menade han, antingen att behandlingsprogrammen inte var tillräckligt bra eller att varken utbildning eller psykoterapi i sig kan förhindra eller minska drivkrafterna till återfall.

Bakgrunden till artikeln var ett tidigare forskningsprojekt om rehabilitering av kriminella som Martinson anslutit sig till. Under flera år hade gruppen stött på svårigheter med att publicera sina resultat, Martinson behövde meritera sig som forskare och var frustrerad över trögheten och de oklara karriärvägarna i universitetsvärlden. Många uppfattade honom som okonventionell och inte sällan besvärlig. Han visade en uppenbar akademisk fräckhet när han skrev artikeln i eget namn, utan att nämna de övriga kollegerna i forskningsprojektet.

Under mitten av 1970-talet då Martinsons artikel publicerades förändrades det politiska och sociala klimatet i USA. Skiftet hade föregåtts av oroligheter som protester mot Vietnamkriget och demonstrationer om fri- och rättigheter, ibland med våldsamma händelseförlopp. Den ökade brottsligheten och behandlingen av kriminella stod högt på dagordningen i det offentliga samtalet. Plötsligt fanns där ett slagordslignande uttryck som kunde ge ett enkelt svar i den långdragna diskussionen. *Nothing works!* Det passade båda sidor på den politiska skalan, men av olika anledningar. För den konservativa högern var det uppenbart att lösningen var hårdare straff och mindre daltande. Liberal vänster såg det som ett bevis på en förlagd, inhuman kriminalvård, behandling med tvångsinslag, och missbruk av flexibla straff. Många forskningsresultat och teorier kom att ifrågasättas under lång tid.

Flera gånger försökte Martinson nyansera sina tidigare slutsatser, men förgäves. Varken inom akademien eller utanför den fick han något gensvar. I stället fick han se hur kriminalpolitiska och vetenskapliga krafter alltmer kom att utnyttja det som kallades ”Martinsons doktrin”, främst med syfte att argumentera för hårdare behandlings- och straffåtgärder. Martinson hade en bestämd rättsuppfattning men förblev kritisk mot fängelser som system. Han skissade på ett förslag med alternativa frivårdsinsatser med intensiv övervakning. Efter hans tragiska självmord 1979 har ”nothing works” kommit att bli närmast obligatoriskt att förhålla sig till i kriminologi, juridik och behandlingspsykologi, men även inom många andra vetenskapsområden.

En annan och mer positiv reaktion är ”what works?” som var den ursprungliga frågan i rubriken på Martinsons artikel. Den fick ge namn åt en inflytelserik rörelse på 1980-talet som banat väg för dagens framstående forskning om riskfaktorer och individanpassade evidensbaserade behandlingsprogram. Från äldre facklitteratur är det dock påfallande hur mycket som är sig likt i fråga om grundorsaker till återfall och svårigheterna att göra något åt det.

Det är tänkvärt att dra sig till minnes den vänskap mellan läraren Björn Vilson och Lars Karlsson, vars liv kantats av missbruk, vårdanstalter och fängelser, som skildras i den gemensamma boken ”Samarbete över muren. Ett socialt och allmänskligt dokument” (1967). Om och om igen blandas hopp med besvikelse, och i slutet av boken säger Karlsson: ”Det är vanskligt att bedöma andras beteenden. Det är en ren omöjlighet att till fullo sätta sig in i en annan människas själsliv – inte ens skolat folk kan göra det. Och att tolka en intagens handlingar och få en klar bild över vad han är för människa och vad han har för problem som lägger hinder i vägen för att han ska kunna föra ett socialt liv, kan inte göras på ett effektivt sätt.”

Den norske poeten Jan Erik Vold avslutar ”Nyttårsdiktet (närmest reprise)” från 1969 med: ”Det er håpløst og vi gir oss ikke”.

Lars Wallsten

Fil dr i fotografi
understrecket@svd.se